Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Handler András

Új fogalmak, új kifejezések a magyar és a horvát nyelvben a XX. század végétől napjainkig

New Concepts and New Expressions in Croatian and Hungarian from the Late 20th Century till Today

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Bárdosi Vilmos CSc
Szláv Nyelvészeti Doktori Program
Vezető: Dr. Bańczerowski Janusz DSc

A bizottság tagjai:
Dr. Nyomárkay István CMHAS
Dr. Bańczerowski Janusz DSc
Dr. Barics Ernő CSc
Dr. Lesfalviné Dr. Csengődi Ágnes PhD
Dr. Vig István DSc

Témavezető:
Dr. Gadányi Károly DSc

Budapest, 2012

Új fogalmak, új kifejezések a magyar és a horvát nyelvben a XX. század végétől napjainkig

Az értekezés a kroatisztikai és hungarológiai nyelvtudományi kutatásokhoz kíván hozzájárulni az elmúlt két évtized új fogalmainak, új kifejezéseinek komparatív vizsgálatával.

A dolgozat lényegében áttekintés a magyarországi és horvátországi társadalmi fejlődés folyamán keletkezett új fogalmak megnevezésére alkotott vagy átvett és honosított szavakról, ezért elsősorban szociolingvisztikai szempontok alapján vizsgálja a témakört. Bemutatja a politikai múlt és jelen különbségeiből fakadó nyelvi differenciákat, párhuzamot vonva a horvát és magyar neológiai hagyományok közt.

Sor kerül a két nyelvben megjelenő új elemek morfológiai vizsgálatára, amelynek során bebizonyosodik, hogy a szóalkotási módok közül a magyar nyelvre nyelvtipológiai tulajdonságai miatt továbbra is a szóösszetétel a jellemző, míg a horvát nyelv a prefixumos és a szuffixumos szóképzést részesíti előnyben.

Összehasonlításra kerülnek a két nyelvben fellelhető újkeletű idegen szavak, amelyből megállapítást nyer, hogy a korábbi átadó nyelvek (német, francia, olasz) elveszítették átadó szerepüket, és helyüket átvette a világ nyelveire egyre nagyobb hatást kifejtő angol nyelv.

Jelen dolgozat céljai közé tartozik az is, hogy adalékokat, illetve szempontokat nyújtson azon szakemberek számára, akik a közeljövőben behatóbban szeretnének foglalkozni a témával.

A dolgozat összefoglaló céllal íródott, igyekszik a két ország nyelvészeti szakkönyveiben, szótáraiban fellelhető tudást összegezni és a tárgykörben írt tudományos cikkek segítségével bemutatni azt az állapotot, amelyet jelenleg a horvát és magyar nyelvek tükröznek a neologizmusok tekintetében.

A téma aktualitása

A XX. század végén, a kelet-európai népek történetében jelentős politikai és kulturális változások következtek be. Országok estek szét, diktatúrák szűntek meg, minden nemzet igyekezett újonnan felfedezni önmagát. A XIX. század reformkorához hasonló folyamatok során a nyugati kultúrkörhöz történt újbóli csatlakozással és a rohamos léptékű technikai, informatikai fejlődés nyomán számos új fogalommal, kifejezéssel, szókapcsolattal kellett megismerkedniük az embereknek.

A kutatás tárgyáról, a neologizmusokról általában

Az elmúlt húsz év globalizációs folyamatainak köszönhetően töménytelen mennyiségű új szó keletkezésének lehettünk szemtanúi, illetve több újonnan képzett szó került át egyik nyelvből a másikba. Egyértelmű tény, hogy a neologizmusok megjelenését nagyban elősegítette az egyre erősödő nyelvterületek közötti kontaktus, illetve az országhatárok eltűnése, aminek nyomán kialakulóban van egy olyan szókészlet, amely több nyelvben, sok esetben még a genetikailag és tipológiailag egymástól távol eső nyelvekben is egységesen jelen van.

A másik oldalon a neologizmusok létrejöttének egy adott nyelvben lehet egészen más oka is: ezek leginkább már meglévő, hazai alapokon nyugvó új szavak, amelyek az adott nyelvi közösségben kisebb vagy nagyobb mértékben jelenlévő nyelvújító, nyelvtisztító purista szemlélet nyomán keletkeztek, elsősorban nyelvész körökben. Ezek a típusok, ahogy minden nyelvileg intenzívebb időszakban, így most is az erős idegen nyelvi behatások ellenében jöttek létre, illetve kerültek ajánlásra nyelvészek által.

Az értekezés felépítése és tartalma

Az első fejezetben röviden bemutatom azt az időszakot, amelyben az új szavak és kifejezések létrejöttek, rávilágítva a két országban, Magyarországon és Horvátországban lezajlott eltérő politikai folyamatok nyomán született különbözőségekre. Szót ejtek a korszakra jellemző nyelvi sajátosságokról és nyelvi környezetről szociolingvisztikai megközelítésben. Rövid áttekintést adok a kutatás tárgyát képező neologizmusokról általában, felvázolom az új fogalmak létrejöttének okait, illetve pontokba szedve összefoglalom a dolgozat legfőbb céljait.

A második fejezetben részletesen bemutatom a rendszerváltás és napjaink között eltelt időszakot, külön figyelmet szentelve a békés rendszerváltásnak és a háborús évek okozta változásoknak. Felhívom a figyelmet a neologizmusok létrejöttének időbeni meghatározásának a problematikájára, egyben bemutatva a kivételeket, amelyeknél pontos adat áll rendelkezésünkre a nyelvbe történő belépést illetően. Tisztázom a kutatás tárgyát képező neologizmusnak, mint fogalomnak a szerepét a nyelvtudományban. Ugyancsak ebben a fejezetben foglalom össze a két ország szakemberei által elért kutatási eredményeket és kezdeményezéseket, kitekintve az európai és valamelyest a nemzetközi neológia-kutatás történetére.

A harmadik fejezet számos példán keresztül mutatja be azokat az új kifejezésekre vonatkozó csoportosításokat, klasszifikációkat, amelyek a magyar és horvát grammatikákban fellelhetők, kiegészítve a nemzetközi szakirodalmakban leírt kategóriákkal. Az itt felsorolt szavakat, frazémákat többnyire a tárgyalt időszak újságcikkeiből gyűjtöttem.

A negyedik fejezet első részében elhelyezem a magyar és a horvát nyelvet a világ nyelvi térképén a genetikai, nyelvtipológiai és areális nyelvészeti megközelítések segítségével. Minderre azért van szükség, hogy ennek segítségével bemutassam a két nyelv közötti legfőbb különbségeket, ugyanis a neologizmusok keletkezésének módja közötti különbségek is ezekből az eltérésekből fakadnak. A keletkezés módjánál mind a szóképzéssel, mind a szóalkotással létrejött szavakra igyekeztem példát találni. Természetesen külön kitérek a más nyelvekből átvett lexémákra, különös hangsúlyt fektetve az angol nyelv dominanciájának bemutatására. Szintén itt térek ki azokra a jogszabályokra, amelyeket az anyanyelv védelmében hoztak Horvátországban és Magyarországon.

Az ötödik fejezet részletesen foglalkozik a neologizmusok megjelenésének kiemelt területeivel. Ezen belül kitérek a magyarországi horvátok nyelvhasználatának változásaira, azokra a társadalmi jelenségekre, amelyek a szókincsváltozást generálták. Az információs társadalom új kifejezéseit bemutató rész viszonylag nagy terjedelme bizonyítja, hogy ez az a terület, amely a legrohamosabb tempóban fejlődik és szinte naponta képződő újabb fogalmak megjelenésével párosul. A gazdasági szektor új kifejezéseiről megállapítom, hogy azok elsősorban a globalizáció következtében jönnek létre és nagyfokú hasonlóságot mutatnak szinte valamennyi nyelvben, továbbá azt, hogy a gazdasági szaknyelv új szavainak döntő többsége is angol jövevényszó. A fejezet zárásaként a politikával és jogrendszerrel összefüggő kifejezéseket, fogalmakat veszem górcső alá, külön figyelmet szentelve annak a ténynek, hogy a kezdeti különbségeket követően napjainkra, az európai integrációs folyamatoknak köszönhetően ezen a területen is hasonlóságot mutatnak a neologizmusok.

A hatodik fejezetben összefoglalom a kutatás eredményeit, választ adok a hipotézisekben megfogalmazottakra és felvázolom a jelen kutatásban rejlő további lehetőségeket.

A dolgozat végén található szójegyzetben témakörönként, magyar – horvát szópárok formájában gyűjtöttem össze azokat az új kifejezéseket, fogalmakat, amelyek véleményem szerint valamilyen formában meghatározták az elmúlt húsz évet.

A hipotézisek és azok igazolása

A XIX. századi nyelvújító mozgalmak Magyarországon és Horvátországban is jelentős erőfeszítéseket tettek a nyelv tisztasága érdekében. Az 1800-as években a magyarhoz hasonló purista szemléletet követték a horvát nyelvészek is, és ezeknek a purista hagyományoknak a továbbélése figyelhető meg a rendszerváltást követő időszakban is.

A Kazinczy Ferenc által vezetett nyelvújító mozgalom véleményem szerint példaértékű volt egész Európában és nagyban meghatározta a magyar nyelv jövőjét hazánkban. Kazinczy mögé – az őt élesen bíráló ortológusokat kivéve – számos szakember, nyelvész, irodalmár sorakozott fel és körülbelül 10.000 új szó megalkotásával megreformálták a nyelvet és egy maghatározott fejlődési pályára állították.

Horvátországban ugyancsak megindultak a reformfolyamatok a XIX. század második felében, azonban a nyelv tisztaságáért küzdő értelmiség általában kétféle úton próbálta érvényre juttatni tisztító szándékát. Az egyik vonal a jövevényszavak és idegen szavak ellen volt (elsősorban a német szavak, illetve az ezek nyomán képzett tükörszavak ellen), míg a másik vonal a što nyelvjárás tisztaságáért küzdett, tehát gyökeresen ki akarta szorítani a nyelvből a kaj és ča dialektusok elemeit. A két nyelvészeti megközelítés sokáig küzdött egymás ellen, de a lényegi dolgon, a purista megközelítésen egyik sem akart változtatni.

Ezt a purista hagyományt vitték tovább a szakemberek Horvátország

függetlenné válását követően, amikor az új, államnyelvvé avanzsálódott horvát nyelvet kellett megreformálni és megtisztítani az idegen nyelvi (értsd szerb) elemektől.

Magyarországon békés úton zajlott le a rendszerváltás, míg Horvátország háborúba sodródott függetlenségének kikiálltását követően, ezért a kilencvenes években megjelenő neologizmusok más képet mutatnak a horvát és a magyar nyelvben. A 2000-es években kiegyenlítődnek az addigi politikai eltérésekből adódó diferenciák az új kifejezések tekintetében.

Mint az dolgozatom ide vonatkozó fejezeteiből kiderül, a különböző úton végbement rendszerváltás / rendszerváltozás más-más neologizmusok megjelenéséhez vezetett a két országban. Magyorországon a békés hatalomátadás jegyében születtek meg a korszak új kifejezései, amelyek kezdetben az új pártok neveinek megismerését jelentette, majd azoknak a szavaknak a létrejöttét, vagy már korábban meglévő szavak újraértelmezését, amelyek a parlamentáris demokrácia folyamatos kialakulása során szükségessé váltak.

Horvátországban sajnálatos módon a háborús évek (1991–1995) rányomták bélyegüket a nyelvhasználatra. Több új szó éppen ennek hatására született meg, illetve a katonai terminológia megreformálásához vezetett, amely elsősorban a már korábbi korszakokban (XIX. századi nyelvújítás, II. világháborús reformok) létrejött katonai kifejezések reaktiválását jelentették.

A vizsgált korszak második évtizede ismételten a hasonlóságról szólt, hiszen a globalizáció hatására szinte valamennyi kisebb és nagyobb nyelvben ugyanazok a neologizmusok jelennek meg ugyanazon időben. Ez az erőteljes hullám nem kis fejtörést okoz a nyelvészeknek, ugyanis rájuk hárul az a hálátlan feladat, hogy a technikai és gazdasági fejlődés

nyomán született új fogalmakat megteremtsék, illetve az idegen szavak helyett megalkossák a hazai variánsokat.

Az új szavakra jellemző szóalkotási módok közül a magyar nyelvre az nyelvtipológiai tulajdonságai miatt továbbra is a szóösszetétel a jellemző, míg a horvát nyelvre a prefixumos és a szuffixumos szóképzés.

Az összetett szavak képzése sokkal inkább az agglutináló magyar nyelv sajátja, mint a horvát nyelvvé. A magyar nyelvben továbbra is a szókészlet gyarapításának egyik legtermékenyebb módja, jóval több példát tudtam felsorolni a különböző összetett szerkezetekhez, mint a horvát nyelvben.

A horvátra, mint flektáló nyelvre – mint azt a felsorolt példák mutatták – elsősorban a prefixumok és szuffixumok nagy száma jellemző, tehát az újabb kifejezések is inkább szóképzés útján jönnek létre, mint szóösszetétel útján. Stjepan Babić (1991) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* című összefoglaló munkájában 77 prefixumot és 771 szuffixumot számolt össze, ami véleményem szerint óriási mennyiség, így nem véletlen, hogy az új fogalmak közül több két- vagy többtagú ragozott szókapcsolatból áll az összetett szavak helyett (*kampánycsend – izborna šutnja, bevásárlóközpont – trgovački centar, médiasztár – medijska zvijezda*)

A jövevényszavak tekintetében mindkét nyelvről elmondható, hogy a korábban rájuk hatással lévő átadó nyelvek (német, olasz, francia) elveszítették nyelvkölcsönző szerepüket és helyüket teljes egészében átvette az angol nyelv.

Az angol nyelv a globalizációnak és az infokommunikációs fejlődésnek köszönhetően megállás nélkül terjeszti ki hatását minden olyan nyelvre, amelyikkel valamilyen formában kapcsolatba lép. Ez a

hatás különösen érzékelhető a média és az informatika nyelvezeténél. Az angol nyelv használata a legelterjedtebb a világon, elsősorban azok körében, akik második nyelvként használják, továbbá mivel az angol lett a nemzetközi kapcsolatok nyelve is. Hivatalos nyelv több országban, többek között az Európai Unio munkanyelve is, így a felsoroltak alapján tisztán látszik, hogy mekkora hatással van a horvát és magyar nyelvre is, aminek a jövőben beláthatatlan következményei lehetnek.

Ez az óriási nyomás az angol nyelv részéről egy globális szituáció hatása, amelyben az angol nyelv korunk lingua franca-jává nővi ki magát, és amelynek hatására már létrejönnek – főként a virtuális világban – olyan keveréknyelvi szituációk, amelyek arra utalnak, hogy ez a tendencia még folytatódni fog (*cool vagy, danas nisi in*). Ezek az elemek különösen nagy számban jelentkeznek adott életkori vagy szakmai csoportoknál (tinédzserek, informatikusok, marketing szakemberek), amelyet a kereskedelmi média szívesen magáévá tesz és a jobb mutatók érdekében használni is kezdi a cikkekben, interjúkban és természetesen a reklámokban.

A kutatás további lehetőségei

Szükségszerű lenne az új kifejezéseket, fogalmakat a harmadik fejezetben felsorolt kategóriák valamelyike alapján egy adott időszakra vonatkozólag összegyűjteni, hogy adatbázisul szolgáljon a jövő kutatói számára.

További átfogó, komparatív elemzés segítségével pontos adatokat lehet szolgáltatni a jövevényszavak és a belső képzésű szavak arányáról.

Egy lexiko-szemantikai jellegű részletes kutatás a szemantika területén nyithatna új fejezetet. Megfigyelhetőek lennének a két nyelv neologizmusai között végbemenő jelentésváltozások.

New Concepts and New Expressions in Croatian and Hungarian from the Late 20th Century till Today

The paper wishes to contribute to Croatian and Hungarian linguistic research by putting forth a comparative analysis of new concepts and new expressions in the past two decades.

Providing an overview of the new words created, adapted or naturalized to designate the new concepts that emerged in the course of Croatian and Hungarian social development, the paper explores the issue primarily from the aspect of socio-linguistics. Drawing a parallel between the characteristics of Croatian and Hungarian neologisms, it presents the linguistic differences resulting from the differences in political past and present.

A morphological analysis of the new elements appearing in the two languages was performed, which shows clearly that, due to its language typology features, Hungarian is characterised by a compounding sort of word formation whereas Croatian prefers creating words by adding prefixes and suffixes.

Recent foreignisms in the two languages were compared and it was established that the previously dominant source languages (German, French and Italian) have lost their dominance as such to give way to English, which is exerting an increasingly overwhelming influence.

Another objective of the paper is to provide a contribution and a starting point for linguists wishing to carry out a more in-depth analysis of the subject in the near future.

The paper was written also with the aim to provide a summary of the knowledge available in the linguistic textbooks and the dictionaries of the two countries and to review the scientific articles on the question to describe the current cross-section of neologisms in Croatian and Hungarian.

In general about neologisms, the subject matter of the research

In the past 20 years, globalisation has triggered the creation of a massive amount of new words, and a tremendous amount of newly created words made their ways from one language into another. That intensifying contacts among language areas, the elimination of country borders have significantly facilitated the appearance of neologisms is an undeniable fact, resulting in the appearance of a lexicon uniformly present in several, often genetically and typologically distant languages.

On the other hand, in a specific language there might be a completely different reason why neologisms are created, for instance on the basis of the existing vernacular, mainly triggered by a language reforming, purist approach present to some extent in the given linguistic community, mostly among linguists. At present this type, just like in all linguistically intensive periods, was formed to counteract strong influences from other languages, or was proposed by linguists.

Hypotheses and their argumentation

The language reforming movements in the 19th century have made considerable progress to ensure the purity of the language both in Hungary and in Croatia. Not unlike their Hungarian colleagues, Croatian linguists took a purist approach in the 1800s, which purist tradition seems to have continued after the changing of the political systems.

I believe that the language reforming movement led by KAZINCZY, Ferenc served as a model throughout Europe and has greatly determined the future of the Hungarian language. Except for the fiercely critical

purists, quite a number of linguists and literary experts have joined Kazinczy and have put Hungarian on a specific course of development by creating some 10.000 new words to reform the language.

The second half of the 19th century saw reform movements bud also in Croatia, but the intelligentsia promoting the linguistic purism was trying to achieve their aim mainly in two ways. One approach opposed loan and foreign words (mostly German ones and the words created as their mirror-image translations) while the other approach was advocating the purity of the što dialect, wanting therefore to root out the elements of the kaj and ča dialects. These two linguistic approaches were fighting one another for quite some time, but neither wanted to change the point of their fights, namely the purist approach.

This purist tradition was upheld by linguists following Croatia's independence when Croatian, newly promoted to being a state language needed to be reformed and to be purified from foreign (that is, Serbian) elements.

Whereas the changing of the political system took place peacefully in Hungary, Croatia was dragged into a war following the declaration of her independence, thus leading to a set of neologisms appearing in Croatia in the 1990s different from those appearing in Hungary. In the 2000s, the differences in neologisms arising from previous political differences seem to have levelled up.

The relevant chapter of my thesis shows that the difference in the way the changing/shifting of the political system took place in the two countries resulted in the appearance of different neologisms. In Hungary the new expressions of the era were formed under the aegis of a peaceful transfer of power, beginning with the names of the newly founded parties, followed by the formation of words and the re-

interpretation of already existing words necessitated by the on-going development of the parliamentary democracy.

The years of war in Croatia (1991-1995), however, have sadly left their marks on language usage. This gave birth to a number of new words, and led to the reform of military terminology, which meant the reactivation of the military expressions created in previous periods (during the language reform in the 19th century, or WWII).

The second decade of the period under scrutiny shows similarities again, as globalisation gave rise to the very same words and expressions at the same time in nearly all languages. This powerful wave gave a headache to linguists, given their uncongenial task to create words for the new concepts brought about by technological and economic development and to come up with Croatian versions to replace the foreign words.

From among the ways of word formation typical of new words, Hungarian continues to be characterised by compounding due to its language typology, while Croatian seems to prefer word formation by using prefixes and suffixes.

The formation of compound words is typical of agglutinating Hungarian rather than of Croatian. It continues to be one of the most productive ways of enhancing the lexicon in Hungarian; I could identify far more examples of various compound words in Hungarian than in Croatian.

As shown by the examples listed, Croatian, as an inflective language, is characterised by the great number of prefixes and suffixes, new expressions are formed by inflexion rather than by compounding. In his comprehensive work *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* Stjeban Babić enlisted 77 prefixes and 771 suffixes, which is a vast amount in my opinion. Therefore, most of the new concepts are phrases made up of two or more inflected words rather

than compound words (*kampánycsend – izborna šutnja, bevásárlóközpont – trgovački centar, médiasztár – medijska zvijezda*).

As far as loan words are concerned, the previously dominant source languages in both languages (German, French and Italian) have lost their roles as such to give up their positions completely to English.

Due to globalisation and the development in info-communication, English is constantly exerting its influence on all the languages it gets in contact with. This influence is particularly decisive in the media and in information technology. English is the most widely used language in the world, mainly among those using it as a second language, and English has become the language of international relations. It is an official language in several countries, and is also a working language of the European Union, suggesting clearly what a profound influence it has both on Croatian and Hungarian, which may have unforeseeable consequences in the future.

This tremendous pressure from English is an impact of a global situation in which English has become the lingua franca of our age and which prompts mixed-language situations, mainly in the virtual world, suggesting that this tendency is highly likely to go on in the future (*cool vagy, danas nisi in*). Such elements show a particularly strong presence in certain age or professional groups (teenagers, IT or marketing experts), elements the commercial media will use in abundance in articles, interviews and ads to achieve better results.

A témában írt publikációk:

Hungarizmi u Anićevu rječniku. In: Pannonisces Jarbuch (Pannon Évkönyv). Güttenbach, 2002. 376-384 p.p.

Promjena značenja hungarizama u hrvatskom jeziku kroz književna djela. In: Iz hrvatske baštine u Mađarskoj (Fejezetek a magyarországi horvátok örökségéből). Pécs, 2005. 31-45 p.p.

Mađarsko-hrvatski turistički rječnici objavljeni poslije 1990. In: IX. Međunarodni kroatistički znastveni skup. Zbornik radova. Pécs, 2010. 294-255 p.p.

Usporedba neologizama informacijske tehnologije u hrvatskom i mađarskom jeziku. In: X. Međunarodni kroatistički znastveni skup. Zbornik radova. Pécs (szerkesztés alatt, megjelenés: 2012 őszén)